

מערך הטילים – כלי ההרתעה העיקרי של איראן

אפרים קם

איראן בנתה את מערך הטילים הגדול ביותר במזרח התיכון – חלקו העיקרי מצוי באיראן וחלקו אצל שלוחיה: בסוריה, בעיראק, בתימן, ובעיקר באחריות חזבאללה בלבנון. בעיני איראן, מערך הטילים הוא הכלי החשוב ביותר כיום להרתעת אויביה ולהגנתה, ולכן היא מסרבת בתוקף, ובהצלחה, לדון בהטלת הגבלות על מערך זה. איראן עוסקת בשנים האחרונות בשיפור איכותם של הטילים והרקטות במערך זה – בהארכת הטווח שלהם ובעיקר בשיפור הדיוק.

עד כה הפעילה איראן מערך זה נגד יריביה, בעצמה ובאמצעות שלוחיה, פעמים מעטות ובהיקף מצומצם – ובכלל זה נגד כוחות צה"ל ברמת הגולן, בתגובה לתקיפות האוויריות הישראליות בסוריה. איפוק וזהירות אלה עשויים ללמד שאיראן לא תמהר לשגר טילים לעבר מדינות בעלות יכולת תגובה ממשית כמו ארצות הברית ואפילו ישראל, וכי אם היא תחליט לעשות כן, סביר להניח שתעדיף כי שיגור זה ייעשה – לפחות בשלב הראשון – על ידי שלוחיה, ובעיקר על ידי חזבאללה.

מילות מפתח: איראן, חזבאללה, טילים, רקטות, הרתעה

בספטמבר 1980 כשלה תפיסת ההרתעה של איראן. המשאבים הרבים שמשטר השאה השקיע בבניין הצבא וברכש מערכות נשק איכותיות, ויתרונותיה הגיאוגרפיים של איראן – כל אלה לא הרתיעו את צדאם חוסין מלגרור אותה למלחמה כוללת, ממושכת וכואבת. כישלון זה נבע מהחולשות האסטרטגיות שהמהפכה האסלאמית

ד"ר אפרים קם הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. המחבר מודה לעוזי רובין, אבי תוכנית ההגנה מפני טילים בישראל, על הערותיו החשובות והמועילות למאמר זה.

יצרה בהיערכות הצבאית האיראנית – ובראשן הנתק הצבאי מארצות הברית, אמברגו הנשק שממשלות המערב הטילו על איראן והטיהורים הנרחבים בקצונה האיראנית – נוסף על היתרון הצבאי שמערך הטילים הגדול העניק לעיראק. כישלון זה הוביל את ההנהגה האיראנית החדשה לבנות את תפיסת ההרתעה שלאחר המלחמה על יסודות חדשים: מערך טילים גדול, לוחמה אסימטרית, מיליציות שיעיות ובראשן חזבאללה, ובעתיד אולי גם על נשק גרעיני.

החשוב ביותר מבין היסודות הללו הוא מערך הטילים הגדול והמשתפר שבנתה איראן, אשר יכול להסתייע גם במערך הרקטות והטילים שאיראן בנתה עבור חזבאללה בלבנון. מאמר זה מבקש לסכם את מאפייניו וחשיבותו של מערך זה, את השיקולים העשויים להנחות את איראן בהפעלתו ואת משמעותו לגבי יריבותיה של איראן.

הרקע לבניית מערך הטילים

שורשיו של מערך הטילים האיראני נטועים במלחמת עיראק-איראן. בפרוץ המלחמה בספטמבר 1980 לא היו לאיראן טילי קרקע-קרקע כלשהם. לעומתה בנתה עיראק, לפני המלחמה, מאגר טילים גדול יחסית, שכלל בעיקר טילי סקאד B שנרכשו בברית המועצות, אשר הטווח שלהם הוארך ל-600 קילומטרים. עיראק החלה לשגר טילי סקאד לעבר איראן באוקטובר 1982, ועד סיום המלחמה באוגוסט 1988 ירתה בסך הכול מעל 500 טילים – בעיקר לעבר מרכזים עירוניים וריכוזי צבא. את מכת הטילים העיקרית, של כ-190 טילים, הנחיתה עיראק ב-1988, במסגרת הלחימה שכונתה 'מלחמת הערים'.

בשנים הראשונות למלחמה לא הייתה לאיראן שום יכולת להגיב על ירי הטילים מצד עיראק, והיא עשתה מאמץ גדול לרכוש טילי סקאד בלוב, בסוריה ובצפון קוריאה. רכש זה אפשר לה להתחיל לשגר טילים לעבר עיראק רק ב-1985, ובסך הכול היא ירתה כ-120 טילים עד סוף המלחמה, רובם ב'מלחמת הערים'. נחיתותה של איראן לעומת עיראק בתחום הטילים נבעה בעיקר מכך, שמאגר הטילים האיראניים הלך ואזל במהירות במהלך 1988, והיוותה גורם חשוב בכך שאיראן נאלצה להסכים לסיום המלחמה בתנאים ובעיתוי שלא רצתה בהם.¹

'מלחמת הערים' שכנעה את ההנהגה האיראנית להשקיע את מאמץ ההתחמשות בעיקר בתחום הטילים. איראן הגיעה למסקנה שהטילים הם הנשק שיכול להכריע מלחמה, וכי היעדר מאגר טילים בידיה ב-1980 ערער את יכולתה להרתיע את צדאם חוסין מיציאה למלחמה נגדה. למסקנה זו תרמו פחדיה של האוכלוסייה האיראנית מפני מכת הטילים העיראקית, והחשש מכך שעיראק עלולה הייתה לצייד את טיליה גם בראשי קרב כימיים. לפגיעה במורל האוכלוסייה הייתה השפעה חשובה על החלטת ההנהגה האיראנית להסכים לסיום המלחמה מתוך עמדה נחותה.

תפיסתה של ההנהגה האיראנית מסוף שנות השמונים בדבר חשיבות הטילים כנשק אסטרטגי נגעה בעיקר לאיום העיראקי. משטר צדאם חוסין הוא שהכניס את הטילים כנשק מרכזי במלחמה במזרח התיכון, תקף את איראן והותיר בעינו את האיום העיראקי כלפיה גם לאחר המלחמה. לכן ראתה איראן צורך דוחק לשקם את כוחותיה בתום המלחמה, כדי להרתיע את צדאם חוסין ממהלך צבאי נוסף ולמנוע כישלון נוסף אם עיראק תתקוף. במסגרת זו תכננה איראן לבנות חיל אוויר מודרני, כוח שריון גדול וצי חדיש על בסיס אספקת נשק נרחבת מרוסיה. אלא שמלחמות המפרץ הביאו לשינוי משמעותי במאזן האסטרטגי הנוגע לאיראן. במלחמת המפרץ הראשונה ב־1991 פגעה ארצות הברית בצורה קשה ביכולותיה הצבאיות של עיראק, ובמהלך מלחמת המפרץ השנייה וכיבוש עיראק בידי ארצות הברית ב־2003 חוסלו עיקר היכולות הללו. בכך הוסר האיום הצבאי העיראקי מעל איראן, ועיראק איבדה את יכולתה לאזן ולבלום את החדירה וההשפעה האיראנית במרחב. ואולם מהצד האחר, מאז תחילת שנות התשעים מקרינה ארצות הברית את האיום החמור ביותר על איראן – כפועל יוצא מכיבוש שכנותיה של איראן, עיראק ואפגניסטן, והרחבת הנוכחות הצבאית האמריקאית בקרבת איראן; וכתוצאה מתפיסת ארצות הברית את איראן כמקור האיום העיקרי על בעלות בריתה והאינטרסים שלה.

במקביל לעליית האיום האמריקאי הופיע איום נוסף בעיני איראן – האיום הישראלי – שנוצר כתגובה לגישתו הקיצונית של המשטר האיראני כלפי ישראל ואיומיו לחסלה. מעבר לרכיבים הדתיים-פונדמנטליסטיים המצויים ביסוד גישתה

של ההנהגה האיראנית כלפי ישראל, היא מאמינה שישראל מסיתה את ארצות הברית לתקוף את איראן, לפגוע בכלכלתה ולמוטט את משטרה. ישראל גם נתפסת בראייה האיראנית כמעצמה אזורית חזקה בעלת עוצמה צבאית בולטת, הפועלת לבלום את חתריתה של איראן להגמוניה אזורית. עליית האיומים מצד ארצות הברית וישראל וצמצום האיום העיראקי העתיקו את הדגש בתפיסת ההנהגה האיראנית מהאיום מקרוב לאיום מרחוק, וחייבו מתן תשובה בדמות בניית זרוע ארוכה מול יריביה החדשים. על האיומים הללו נוסף איום שלישי. הזעזוע הפנימי העובר מאז 2012 על סוריה והחמרת הזעזוע העובר עליה ועל עיראק מאז 2014 – בעקבות השתלטות דאע"ש על

עליית האיומים מצד
ארצות הברית וישראל
וצמצום האיום העיראקי
העתיקו את הדגש
בתפיסת ההנהגה
האיראנית מהאיום מקרוב
לאיום מרחוק, וחייבו
מתן תשובה בדמות
בניית זרוע ארוכה מול
יריביה החדשים.

חלקים גדולים משטחן – העמידו בפני איראן אתגרים חדשים. איומים אלה הניעו את איראן להפעיל כוחות צבא במרחק מאות קילומטרים משטחה, כאשר חיל האוויר המיושן שלה אינו יכול לסייע בכך במידה רבה.

השינויים במפת האיומים של איראן השפיעו אפוא על מגמות ההתעצמות הצבאית שלה. הפחתת האיום העיראקי צמצמה את הצורך במתן עדיפות ראשונה לבניית חיל אוויר גדול ומודרני. מהצד האחר, לאיראן לא היה סיכוי להתמודד עם כוחות האוויר של ארצות הברית, וכנראה גם של ישראל, ובמקרה הטוב, השגת יכולת כזו תארך שנים רבות. גם ערב הסעודית וחלק ממדינות המפרץ בנו חילות אוויר הנשענים על מטוסים איכותיים. לעומת זאת, איראן העריכה כנראה שהשקעה בבניית מערך גדול של טילים בליסטיים תיתן בידיה בהקדם זרוע ארוכה ויכולת הרתעה כלפי ישראל ומדינות אחרות במזרח התיכון, ובעת הצורך אולי אף כלפי יעדים אמריקאיים במזרח התיכון וכלפי יעדים אירופיים.

לאיראן יש כנראה שיקול נוסף לטובת הפעלת מערך הטילים – היא בונה מערכי טילים ורקטות גם עבור בעלות בריתה באזור. מערך ענק כזה כבר נבנה עבור חזבאללה, וכיום פועלת איראן לשיפורו, בעיקר בתחום הדיוק של הטילים. להערכת המודיעין הישראלי, המערך של חזבאללה כולל 150 אלף רקטות וטילים, ובהם רקטות מסוג פג'ר-3 ופג'ר-5 לטווחים של 45 ו-75 ק"מ, טילי זלזל-3 לטווח 300 ק"מ וטילי M-600, שהם גרסה סורית של טיל פתח-110 האיראני. מערך הטילים והרקטות של חזבאללה הוא המערך הגדול והחשוב ביותר שאיראן בנתה עבור שלוחיה.

לבניית מערך זה יש המשך. ב־2018 דיווחו מספר מקורות שאיראן העבירה למיליציות השיעיות העיראקיות הקשורות עימה עשרות טילים מדגמי פתח-110, זלזל וד'אלפיקאר לטווחים של 200–700 ק"מ. טילים אלה יכולים לפגוע מעיראק במטרות בישראל ובערב הסעודית, והם נועדו לתת גיבוי

למאגר של חזבאללה. איראן גם מסייעת למיליציות אלה להרכיב טילים בעיראק.² יתר על כן, מאז תחילת 2017 העבירה איראן כמות ניכרת של טילים ורקטות לחות'ים בתימן, וכן העבירה לתימן חלקי טילים להרכבה וטכנולוגיה לייצור טילים. מאז נובמבר 2017 ירו החות'ים טילים ורקטות על מטרות בערב הסעודית לפחות שמונה פעמים, כולל על הבירה ריאד ונמל התעופה הבינלאומי הענק הסמוך לה.³

מבחינת איראן יש לבניית מערכי טילים אצל שלוחיה יתרון חשוב. מערכים אלה מאפשרים לאיראן לבנות חזית קדמית נוספת נגד יריבותיה ובראשן ישראל הרחק

ברור שאין לאיראן אופציה מעשית לבנות כוח אווירי עבור שלוחיה, ולפיכך מסקנתה היא שמערך גדול של טילים ורקטות הוא הכלי המתאים ביותר ליצירת יכולת הרתעה, שתשמש הן את שלוחיה והן אותה.

מגבולותיה, בטענה שהיא אינה מעורבת בצעדים אלה ואינה אחראית להם, וכי שלוחיה עושים זאת להגנתם. חזית כזו מרחיבה את יכולת התקיפה של איראן ומחזקת את כושר ההרתעה שלה. ברור שאין לאיראן אופציה מעשית לבנות כוח

אווירי עבור שלוחיה, ולפיכך מסקנתה היא שמערך גדול של טילים ורקטות הוא הכלי המתאים ביותר ליצירת יכולת הרתעה, שתשמש הן את שלוחיה והן אותה. להחלטת איראן להעניק עדיפות ראשונה לבניית מערך הטילים על פני כוחות קונוונציונליים, ובראשם חיל אוויר איכותי, היו כנראה שתי סיבות נוספות. האחת, מערך טילים גדול יסייע לאיראן להרחיב את השפעתה במרחב ולהשיג הגמוניה אזורית. שימוש בטיילים וברקטות יתרום להרתעת יריבים ולפגיעה בהם ויסייע לבעלי ברית, ובכלל זה במדינות שאינן גובלות באיראן. הסיבה הנוספת נוגעת לתוכנית הגרעין האיראנית. למרות הסכם הגרעין מ-2015, יש להניח שאיראן לא ויתרה על כוונתה להגיע לנשק גרעיני. טילים בליסטיים הם אמצעי שיגור עיקרי של מתקן גרעיני, ואם איראן תגיע לנשק זה – יהיו בידה טילים מן המוכן.

בניית מערך הטילים

בפרוץ מלחמת עיראק-איראן, לא זו בלבד שלאיראן לא היה מאגר טילים, לא היו לה גם תשתית ויכולת לייצר טילים. לכן, כשאיראן החליטה לבנות מערך טילים גדול היא החליטה גם לבנות יכולת ייצור עצמי. החלטה זו הייתה הביטוי העיקרי לתפיסה כוללת יותר, שקבעה כי איראן תחתור להסתמכות עצמית בתחום השגת הנשק. תפיסה זו נבעה מלקחי מלחמת עיראק-איראן, שעוד בטרם החלה הטילו ממשלות המערב אמברגו כולל על אספקת נשק לאיראן, וגם ברית המועצות נמנעה מלספק לה נשק בהיקף משמעותי עד לסיום המלחמה. איראן החליטה אפוא לבנות יכולת טכנולוגית – תחילה להרכבת טילים ולאחר מכן לייצורם ולפיתוחם. בשנים הראשונות לביצוע תוכנית זו נעזרה איראן בעיקר בסין, בצפון קוריאה וברוסיה. מעבר לייצור רקטות לטווחים קצרים, תוכנית הטילים האיראנית נכנסה לשלב חשוב עם ייצור הטיל שיהאב-3 – טיל בליסטי לטווח 1,300 ק"מ, שנבנה על בסיס הטיל הצפון-קוריאני נודונג, שפותח ושופר על ידי האיראנים החל משנת 1993 ונעשה מבצעי ב-2003. מכאן ואילך ייצרו האיראנים סדרה ארוכה של טילים בליסטיים, שביצועיהם כנראה עלו בהדרגה על אלה של הטילים הצפון-קוריאניים, ותוכנית הטילים האיראנית צמצמה בהדרגה את תלותה בזו של צפון קוריאה.⁴ הטילים האיראניים המוכרים נחלקים לשתי קבוצות: האחת כוללת טילים בעלי טווח של 500–700 ק"מ – אלה טילים המיועדים לירי על מטרות של ארגונים עוינים בעיראק ובסוריה, וכן בערב הסעודית ובמדינות המפרץ, והם יוכלו לשמש לירי מתוך לבנון וסוריה על מטרות בישראל. דוגמה לכך הוא הטיל קיאם, שנוסה לראשונה ב-2010 ומופעל בדלק נוזלי. הטווח שלו הוארך מ-700 ל-1,000 ק"מ והוא הועבר לחות'ים בתימן, ומאז 2018 נורים טילים אלה מפעם לפעם לתוך ערב הסעודית. אולם נראה שהטיל החשוב יותר בקבוצה זו הוא פתח-110 – טיל המופעל בדלק מוצק שפותח מרקטה לא-מדויקת בשם זלזל, אך כיום הוא בעל דיוק ניכר. טווחו

המקורי היה 250 ק"מ, אך גרסתו המודרנית הנקראת ד'ר אלפיקאר מגיעה לטווח של 700 ק"מ. הד'ר אלפיקאר נחשב לטיל המדויק ביותר במאגר הטילים האיראני.⁵ הקבוצה השנייה כוללת טילים לטווח בינוני של 1,000–2,000 ק"מ. עם קבוצה זו נמנים שיהאב-3 הוותיק, שאינו טיל מדויק; קאדר לטווח 1,600 קילומטרים, שבניסויים נורה לטווח של 1,900 ק"מ; עמאד לטווח של 1,700 ק"מ; וסג'יל-2 – טיל דו-שלבי המופעל בדלק מוצק לטווח של 2,000 ק"מ ונמצא בניסויים, וכנראה אינו מבצעי עדיין.⁶ בספטמבר 2017 הודיעה איראן כי שיגרה בהצלחה טיל בשם חורמשהר, היכול לשאת כמה ראשי קרב, לטווח של 2,000 ק"מ, אולם מקורות אמריקאיים טענו שהשיגור נכשל.⁷

באיראן נבנה המאגר הגדול ביותר במזרח התיכון של רקטות, טילים בליסטיים, טילי שיוט לתקיפות קרקעיות ומשגרי לוויינים מסוגים שונים, ובכללם למעלה מ-1,000 טילים לטווח קצר ובינוני, ומעל עשרה סוגי טילים בליסטיים. חלק מטיילים אלה יכולים לשאת נשק גרעיני, כדוגמת החורמשהר, ולחלק מהטיילים ולרקטות החכמות יש רמת דיוק גבוהה – בעיקר לטיילים לטווח קצר כדוגמת פתח-110 וד'ר אלפיקאר, ואולי גם לטיילים מסוג עמאד וקיאם. הטיילים לטווח בינוני יעילים בשלב זה בעיקר נגד מטרות גדולות, כולל ריכוזי אוכלוסייה.⁸ הטיילים לטווח קצר יכולים לשמש את איראן לפגיעה במטרות קרובות – בעיקר מטרות אויב וארגונים עוינים בערב הסעודית, במדינות המפרץ, בתימן ובעיראק. כל עוד כוחות איראניים ושיעיים נמצאים בסוריה, הם יכולים לירות מתוכה טילים לעבר ישראל או לעבר מטרות אופוזיציה בסוריה עצמה. במקביל יכולה איראן להפעיל את מערך הטיילים לטווח בינוני משטחה שלה נגד מטרות בישראל – שהטווח מאיראן אליה הוא כ-1,200 ק"מ – לא רק ממערב איראן, אלא גם מעומק שטחה.

במצב הנוכחי, טילים לטווח קצר שישוגרו ממערב איראן יוכלו לפגוע במטרות במפרץ הפרסי עצמו, במדינות המפרץ, בחלקה המזרחי של ערב הסעודית לרבות מתקני הנפט שלה, ברוב שטח עיראק ובחלק מטורקיה. ישראל תימצא מחוץ לטווח של טילים אלה. טילים לטווח בינוני שישוגרו מאיראן יוכלו לפגוע במטרות לא רק בכל שטח ישראל, אלא גם בשטחי עיראק, סוריה, ירדן וטורקיה, בכל חצי האי ערב ובכמחצית משטח מצרים, וכן בחלקים ממזרח אירופה.

לאיראן אין כיום טיל בליסטי בין-יבשתי, דהיינו טיל בעל טווח מעל 5,500 ק"מ, ונראה שהיא גם אינה קרובה לפיתוח טיל כזה. פירוש הדבר שאין ביכולתה לאיים בירי טילים על מטרות במערב אירופה, שלא לדבר על פגיעה בשטח ארצות הברית. למרות זאת, ממשלות מערביות חוששות שאם לא יוטלו הגבלות על תוכנית הטיילים האיראנית, תצליח איראן בסופו של דבר לפתח גם טיל בין-יבשתי. חשש זה נובע בין השאר מכך שמאז 2008 איראן עוסקת בשיגור לוויינים לחלל, לצורכי מודיעין ולצרכים מדעיים ואחרים, ולשם כך היא בנתה לפחות שני סוגים

של כלי רכב להכנסת לוויינים לחלל, אם כי מידת הצלחתה בכך אינה ברורה, ופעילותה בתחום זה נתקלת כנראה בקשיים. בהקשר זה יש הערכות שמאמצי השיגור לחלל קשורים בפיתוח טיל בין-יבשתי, משום שבפיתוח טיל זה ובפיתוח רכב חלל משתמשים בטכנולוגיות דומות, ופיתוח רכב חלל יוכל לספק לאיראנים ניסיון וידע לבניית טיל בין-יבשתי. בקהילת המודיעין האמריקאית יש המעריכים שאיראן אכן מבקשת לפתח טיל בין-יבשתי, לשם חיזוק כושר ההרתעה שלה כלפי ארצות הברית.⁹

הגבלות על תוכנית הטילים?

תוכנית הטילים של איראן לא נכללה מלכתחילה בשיחות שהובילו להסכם הגרעין שנחתם בי-2015, ולכן גם לא הושג כל הסכם לגביה. אי-הכללתה של סוגיית הטילים בהסכם נבעה מהתנגדות איראנית נחרצת לדון בה, בטענה שאין לה קשר לסוגיית הגרעין, ומכוננותן של השותפות האחרות לשיחות שלא להתעקש על הסכם בסוגיית הטילים, מחשש שהתעקשות כזאת תחבל בהסכם הגרעין. ההגבלה היחידה שהוטלה על תוכנית הטילים של איראן היא החלטת מועצת הביטחון 2231, שהתקבלה במקביל לאישור הסכם הגרעין, הקוראת לאיראן שלא לערוך ניסויים בטיילים בליסטיים היכולים לשאת ראש גרעיני. ניסוח ההחלטה, שהסתפק ב"קריאה" לאיראן, נראה רופף ולא החלטי מספיק, ואיפשר לאיראן לפרש את ההחלטה כבלתי מחייבת. ואומנם, מאז אישור הסכם הגרעין ביצעה איראן

שורה של ניסויים בטיילים בליסטיים לטווח בינוני, במשגרי לוויינים ובטיילי שיוט, שבעקבותיהם קבע ממשל טראמפ שהניסויים מהווים הפרה של החלטת מועצת הביטחון. עמדת איראן לגבי מאגר הטילים שלה ברורה וחד-משמעית. האפשרות להפעיל ירי טילים מסיבי נגד יריבותיה היא הרכיב החשוב ביותר של כושר ההרתעה ושל יכולת ההגנה של איראן – לפחות כל עוד אין בידיה נשק גרעיני – בעיקר מול ארצות הברית וישראל. הצורך לשמר ולפתח רכיב זה מניע אותה לסרב בתוקף לדון בהטלת הגבלות כלשהן על תוכנית הטילים שלה. כך הודיע שר ההגנה האיראני לשעבר חוסיין דחקאן באוגוסט 2015 שאיראן תפתח כל טיל שתמצא לנכון כדי לחזק את כושר ההרתעה

שלה, ולא תסכים להגבלות כלשהן על טווחי הטילים או ביצועיהם. לשם כך איראן גם בנתה מערכות של מנהרות ומתקני ייצור, אחסון ושיגור תת-קרקעיים באזורים שונים במדינה, שחלקן הוצגו בפני התקשורת כדי לחזק את יכולת ההרתעה של

עמדת איראן לגבי מאגר הטילים שלה ברורה וחד-משמעית. האפשרות להפעיל ירי טילים מסיבי נגד יריבותיה היא הרכיב החשוב ביותר של כושר ההרתעה ושל יכולת ההגנה של איראן – לפחות כל עוד אין בידיה נשק גרעיני.

איראן. מבנים תת־קרקעיים אלה, הגדולים מסוגם במזרח התיכון, נועדו להגן על רכיבי תוכנית הטילים ולהסתירם.¹⁰

מאמציה הגלויים של איראן לשפר את איכותם וטווחיהם של הטילים שבידיה הביאו לשינוי מסוים בעמדותיהן של ממשלות אירופיות לגבי הטלת הגבלות על מערך הטילים האיראני. בעוד ממשלות בריטניה, צרפת וגרמניה חולקות על עמדתו של ממשל טראמפ לגבי הסכם הגרעין, גם הן מבינות, יותר מבעבר, כי חשוב להטיל הגבלות מסוימות על תוכנית הטילים האיראנית, היוצרת כבר עתה סיכונים לגבי מדינות במזרח התיכון, ולהלכה גם לגבי מספר מדינות אירופיות.

על רקע זה, בהיבט אחד גילתה איראן גמישות כלשהי בעמדתה בסוגיית הטילים – קביעת טווח מרבי לטילים שברשותה. מאז סיום השלב הראשון של השיחות בדבר הסכם הגרעין בנובמבר 2013, דיווחו אישים בכירים איראנים על הגבלת טווח הטילים הבליסטיים שברשות איראן ל־2,000 ק"מ. כך בדצמבר 2013, לפני אישור הסכם הגרעין, אמר מפקד משמרות המהפכה דאז, מוחמד עלי ג'עפרי, שאיראן יכולה לפתח טילים לטווח של יותר מ־2,000 ק"מ ומשמרות המהפכה רוצים בכך, אך המנהיג העליון עלי חאמנהאי הורה להגביל את טווח הטילים ל־2,000 ק"מ. ג'עפרי הסביר כי טווח זה מספיק בינתיים לאיראן, משום שהוא כולל בתוכו את ישראל ואת הבסיסים האמריקאיים בקרבת איראן.¹¹

ברור שקביעת טווח זו היא הגבלה מרצון, והיא אינה מחייבת את איראן בטרם הוגדרה בהסכם בינלאומי. מותר להניח כי ההגבלה שהושמעה על ידי הבכירים האיראנים במהלך המשא והמתן על הסכם הגרעין נועדה להסיר מעל איראן את הלחץ לכלול גם את סוגיית הטילים בהסכם הגרעין. ואומנם, לאחר אישור הסכם הגרעין הקשיחו בכירים איראנים את גישתם כלפי טווח 2,000 הקילומטרים. שר ההגנה האיראני דחקאן אמר באוגוסט 2016 שאיראן לא קבעה גבול לטווח הטילים, וסגן־מפקד משמרות המהפכה הזהיר בנובמבר 2018 שאם מדינות אירופה ייצרו איום כלפי איראן על ידי התערבות בענייני מערך הטילים האיראני, איראן תגדיל את טווח הטילים שברשותה כך שהוא יכסה את אירופה.¹²

משמעויות

במצב הנוכחי לא קיימת הגבלה חיצונית ממשית על תוכנית הטילים של איראן, וזו ממשיכה לערוך ניסויים בסוגי טילים שונים. היא ממשיכה לדחות על הסף כל הסכם שיטיל הגבלות על התוכנית, וכל משא ומתן האמור להוביל להסכם כזה. עם זאת, אין להוציא מכלל אפשרות שאם המצב הכלכלי באיראן ימשיך להיות קשה, היא תהיה מוכנה לשקול הטלת הגבלות על טווח הטילים – לדוגמה למרחק 2,000 ק"מ – אם הממשל האמריקאי יסכים לחזור למסגרת הסכם הגרעין, כולל ביטול הסנקציות שהופעלו מחדש. השיקול האיראני העיקרי בעניין זה יהיה כפול:

האחד, המטרות העיקריות יימצאו ממילא בתוך טווח זה – בישראל, בבסיסים האמריקאיים במרחב, בערב הסעודית ובמדינות ערביות אחרות; והשני, לאיראן חשוב כיום שיפור הדיוק של הטילים יותר מאשר הארכת הטווח שלהם. ואולם, גם אם איראן תהיה מוכנה לווייתור כזה, ספק רב אם הוא יוביל לשיקום הסכם הגרעין, משום שלממשל טראמפ יש דרישות חמורות נוספות בסוגיות הגרעין ובהתנהלותה האזורית של איראן, שיקשו עליה מאוד לקבלן.

אם לא תימצא דרך להטיל הגבלות מוסכמות על תוכנית הטילים האיראנית, יש להניח שזו תמשיך להתפתח בשנים הבאות בכמות ובאיכות. השיפור הצפוי בדיוק הטילים עלול לאפשר לאיראן בעשור הבא לפגוע ביעדים צבאיים ובמטרות תשתית. ואם איראן תחליט לפרוץ לעבר נשק גרעיני, בעיקר לאחר סיום תוקפו של הסכם הגרעין, יעמוד לרשותה מאגר טילים שישמש אמצעי שיגור לנשק זה. שינוי זה יעמיד אתגר משמעותי בפני יריבותיה של איראן, ובעיקר בפני ישראל, ערב הסעודית וארצות הברית, שבין השאר יידרשו לפתח או להשיג מערכות הגנה משופרות נגד טילים, אם טרם פיתחו כאלה.¹³

החמרת האיום מצד מערך הטילים האיראני אינה סוף הסיפור. במקביל למאגר הטילים הגדול שלה בונה איראן גם מערך טילים גדול אצל שלוחיה. מאגר הטילים והרקטות הגדול שנבנה באחריות חזבאללה בלבנון והמאמץ האיראני לשפרו ולהרחיבו לתוך סוריה ועיראק, ובמידה פחותה הפעילות האיראנית לבניית מערך טילים בתימן שיאיים על ערב הסעודית – כל אלה הן דוגמאות חשובות לדרך שבה איראן חותרת לכונן חזיתות קדמיות הנשענות גם על מערכי טילים, במגמה להרחיב את השפעתה האזורית ואת כושר ההרתעה שלה.

מאז תום מלחמת עיראק-איראן הפעילה איראן את מערך הטילים שבשטחה נגד יריביה פעמים ספורות בלבד. איראן מעולם לא שיגרה טילים משטחה נגד יעדים אמריקאיים, ישראלים או סעודיים. לעומת זאת, איראן ירתה באפריל 2001 עשרות טילים ורקטות לעבר בסיסי ארגון האופוזיציה האיראני 'מוג'אהדין חלק' בעיראק; ביוני 2017 ירו האיראנים שישה טילי ד'ר-אלפיקאר משטח איראן לעבר בסיסי דאע"ש במזרח סוריה, ובאוקטובר 2018 נורו שוב שישה טילי ד'ר-אלפיקאר וקיאם לעבר יעדי דאע"ש בדרום-מזרח סוריה, בתגובה לפיגוע קשה של דאע"ש באיראן. בספטמבר 2018 נורו מאיראן טילים לעבר יעדי המחתרת הכורדית האיראנית שפעלו בצפון עיראק.¹⁴ נוסף על כך, מיליציות שיעיות שהוצבו בסוריה ירו טילים ורקטות לעבר יעדים של ארגוני האופוזיציה למשטר אסד; מיליציות שיעיות עיראקיות הקשורות באיראן ירו טילים ורקטות שהתקבלו מאיראן לעבר יריביהן בעיראק, והאיראנים הגיבו על תקיפות חיל האוויר הישראלי בסוריה בירי רקטות לעבר כוחות צה"ל בגולן – במאי 2018 ירו כוחות איראניים בסוריה 32

רקטות על מוצבי צה"ל, ובינואר 2019 ירה 'כוח קודס' בסוריה רקטה "חכמה" לעבר כוח צה"ל בחרמון; בשני המקרים הירי לא היה יעיל.¹⁵

סיכום זה יכול ללמד על השיקולים העשויים להנחות את איראן לגבי הפעלת מערכי הטילים שלה ושל שלוחיה. ראשית, לאיראן אין עניין להידרדר למלחמת טילים מסוג 'מלחמת הערים' שהתפתחה במלחמת עיראק-איראן, ושעלתה לאיראן ביוקר. לפיכך, אם איראן תחליט לפתוח עימות בשיגור טילים, או להגיב בדרך זו על פתיחה באש מצד היריב, היא עשויה לפתוח בירי טילים מוגבל בלבד לצורכי הרתעה. אם איראן תעריך שהכרחי להפעיל ירי טילים נרחב כלפי יריביה, היא עשויה להעדיף ברוב המקרים שהירי יבוצע על ידי שלוחיה, לפחות בשלבים הראשונים של העימות. ירי בידי השלוחים יקנה לאיראן חופש פעולה רב יותר, יאפשר לה לנסות להסיר את האחריות לירי מעליה, והוא עשוי לצמצם את הסיכון של תגובה נגד יעדים איראניים.

שנית, לאיראן אין עניין להסתבך בעימות שיכלול ירי טילים עם יריבה בעלת יכולת תגובה משמעותית. מעל הכול, איראן צפויה להמשיך להימנע מירי טילים מסיבי על יעדים אמריקאיים במזרח התיכון, בהתחשב ביכולת התגובה הצבאית והכלכלית של מעצמת-על כארצות הברית, ובכללה מאמץ אמריקאי לפעול להפלת המשטר האיראני. איראן עשויה להימנע גם מירי טילים נרחב משטחה לעבר ישראל, בשל מספר סיבות: לישראל יש מערכת הגנה רב-שכבתית נגד טילים, שתצמצם את נזקיהם; ארצות הברית עלולה לסייע לישראל בעימות עם איראן; לאיראן אין מענה מספיק להפעלת חיל האוויר הישראלי, בתגובה לירי הטילים; ישראל עלולה לבצע התקפה אווירית כוללת על הכוחות האיראניים והשיעיים הפועלים בסוריה, אם אלה יימצאו בה עדיין; ובעיקר, ישראל עלולה לראות בהתקפת הטילים האיראנית הזדמנות והצדקה לתקוף את אתרי הגרעין באיראן.

אין פירוש הדבר שיכולת התגובה האמריקאית תרתיע את איראן מהצבת אתגרים בפני ארצות הברית בכל מצב. למרות היתרון האסטרטגי הגדול שיש לארצות הברית על איראן, גם לאיראן, ובעיקר למערך הטילים שלה, יש השפעה הרתעתית על ארצות הברית – בין השאר לאור יכולתה של איראן לאיים על ערב הסעודית ומדינות המפרץ, כולל איומה על מתקני הנפט שלהן ועל זרימת הנפט במפרץ, והחשש שעימות במפרץ יידרדר למלחמה אזורית. ראוי להזכיר שממשל אובמה נרתע מתקיפת אתרי הגרעין של איראן, בין השאר מחשש שהתגובה האיראנית לתקיפה תכלול פגיעה בבעלות הברית של ארצות הברית ותידרדר למלחמה אזורית.

איראן תעדיף שלא להיות הראשונה שתפתח בירי טילים משטחה לעבר יעדים אמריקאיים, ואולי גם ישראלים. אולם היא עלולה להורות לשלוחיה ובעיקר לחזבאללה לירות טילים.

גם במקרה של ישראל, אין ספק שהמשטר האיראני מתרשם מיכולותיה בתחומים מרכזיים, ובהם הפיתוחים הטכנולוגיים, הלוחמה האווירית, המודיעין, והמערכות שפיתחה בתחום ההגנה נגד טילים. התרשמות זו הניעה את איראן להימנע ברוב המקרים מתגובה על תקיפות חיל האוויר הישראלי נגד יעדים איראניים ושיעיים בסוריה. ב־בזמן סביר להניח שאיראן מבינה שגם ישראל נזהרת מהסתבכות בעימות נרחב עם חזבאללה וחמאס, העלול להתפתח למטחי רקטות וטילים לעבר ריכוזי אוכלוסייה, ואולי גם כלפי יעדים אסטרטגיים. להרתעה הדדית זו היה עד כה תפקיד חשוב במניעת הידרדרות למלחמת טילים.

מכאן אפשר להסיק שאיראן תעדיף שלא להיות הראשונה שתפתח בירי טילים משטחה לעבר יעדים אמריקאיים, ואולי גם ישראלים. אולם היא עלולה להורות לשלוחיה ובעיקר לחזבאללה לירות טילים לעבר מטרות בישראל, ואולי אף מטרות של ארצות הברית, אם הן יפתחו בתקיפת יעדים איראניים. במקרים של ירי נרחב מצידן עלולה איראן לשגר טילים גם משטחה לעבר יעדים ישראלים או אף אמריקאיים.

תודתי לעוזי רובין, אבי תוכנית ההגנה מפני טילים בישראל, על הערותיו המועילות למאמר זה.

הערות

- 1 אפרים קם, מן הטרור ועד הגרעין: משמעותו של האיום האיראני, משרד הביטחון, ההוצאה לאור, תל-אביב, 2004; אנתוני קורדסמן ואברהם וגנר, מלחמת איראן-עיראק, משרד הביטחון, ההוצאה לאור, תל-אביב, 1998, עמ' 525-538.
- 2 John Irish and Ahmed Rasheed, "Exclusive: Iran moves missiles to Iraq in warning to enemies", Reuters, August 31, 2018, <https://uk.reuters.com/article/uk-iran-iraq-missiles-exclusive/exclusive-iran-moves-missiles-to-iraq-in-warning-to-enemies-idUSKCN1LG0WB>
- 3 Brian Hook, "Transcript: Iran's Missile Proliferation: A Conversation with Special Envoy Brian Hook", September 19, 2018, <https://www.hudson.org/research/14590-transcript-iran-s-missile-proliferation-a-conversation-with-special-envoy-brian-hook>
- 4 עוזי רובין, "חזבאללה והטילים הבליסטיים מתימן", מבט מבס"א מס' 662, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, 29 בנובמבר 2017, <https://besacenter.org/he/perspective-papers-he>
- 5 קם, שם, עמ' 154-161; עוזי רובין, "טילים כנושאי הדגל של חזון המשטר האיראני", מכון ירושלים למחקרים אסטרטגיים, 23 בנובמבר 2018, <https://jiss.org.il/he/rubin-missiles-as-the-flag-bearers-of-the-iranian-regimes-vision>
- 5 רובין, 2018, שם; Michael Eisenstadt, "Testing the Limits: Iran's Ballistic Missile Program, Sanctions, and the IRGC", The Washington Institute for Near East Policy, March 20, 2017, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/testing-the-limits-irans-ballistic-missile-program-sanctions-and-the-irgc>

- Farzin Nadimi, "Iran's Continued Push for a Nuclear-Ready Missile capability", *Policy Watch 3062*, The Washington Institute for Near East Policy, January 4, 2019, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-continued-push-for-a-nuclear-ready-missile-capability> "Iran's Ballistic Missile and Space Launch Programs", Congressional Research Service, August 1, 2018, <https://fas.org/sgp/crs/nuke/IF10938.pdf>
- 6 רובין, 2018, שם; Eisenstadt; Congressional Research Service, August 1, 2018,
- 7 יאסר עוקבי, "איראן הציגה טיל בליסטי חדש", **מעריב**, 22 בספטמבר 2017, <https://www.maariv.co.il/news/world/Article-600116>
- 8 Eisenstadt, 2017, שם
- 9 Congressional Research Service, שם.
- 10 Hook; Farzin Nadimi, "Iran Seeks to Strengthen Its Deterrence by Showing Its Missile Force", *Policy Watch 2512*, The Washington Institute for Near East Policy, October 18, 2015, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/iran-seeks-to-strengthen-its-deterrence-by-showing-off-its-missile-force>
- 11 "מפקד משה"מ: די לנו כעת בטווח טילים של 2,000 ק"מ, המכסה את פריסת כוחות ארה"ב", 5 בנובמבר 2017, <http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/item?4548>, 2019 Nadimi; Eisenstadt, שם.
- 12 Eisenstadt, שם.
- 13 רז צימט, מבט לאיראן, המרכז למורשת המודיעין, 20 בספטמבר 2018 עד 7 באוקטובר 2018 https://www.terrorism-info.org.il/app/uploads/2018/10/H_240_18.pdf
- 15 "מפקד חיל האוויר: האיראנים ירו 32 רקטות לגולן", **הארץ**, 22 במאי 2018, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/1.6110664>
- "אחרי הירי לישראל: צה"ל תקף מטרות איראניות בשטח סוריה", **News!**, 21 בינואר 2019, <https://news.walla.co.il/item/3214357>